

*Онищенко Світлана Володимирівна,
к.е.н., доцент кафедри фінансів і банківської справи,
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА АНАЛІЗ СТАНУ ТІНЬОВИХ ПРОЦЕСІВ ЯК СИСТЕМНОЇ ЗАГРОЗИ ФІНАНСОВІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ

В умовах глобалізації реальною загрозою фінансовій безпеці, а також економічній безпеці держави в цілому, є тінзація економіки. Внаслідок поширення тіншової економіки має місце соціальна незахищеність громадян, в зв'язку з чим відбувається поширення недовіри населення до влади, що дестабілізує соціально-економічний розвиток країни. Слід відмітити, що період посткризового відновлення характеризується формуванням умов для зменшення рівня тіншової економіки, проте радикального покращення ситуації в Україні не відбувається через наявність внутрішніх інституційних перешкод, зокрема, високого податкового тиску, бюрократизації економіки, що змушує підприємства функціонувати поза межами легального сектору.

Відповідно до розрахунків Міністерства економічного розвитку та торгівлі України обсяг тіншової економіки в Україні за останні 5 років становить від 28,0 % до 39,0 % ВВП. Зазначений показник розраховується різними методами, які враховують розбіжності між доходами та витратами населення, динамікою готівки у обігу та обсягами виробництва, використанням електроенергії та обсягами виробництва, а також динамікою цін факторів виробництва, готової продукції та рентабельністю виробництва. Разом із тим, відмітимо, що цей показник не пристосований для міжнародних порівнянь, оскільки його розрахунок ґрунтується на національних особливостях вітчизняної економіки та статистичної звітності за методом, який запропонував до використання Ю. Харазішвілі. Зазначений метод заснований на використанні функцій сукупного попиту й пропозиції та реалізований у моделі «Альфа». За цим методом рівень тінзації економіки України коливається у діапазоні від 30,0 % до 40,0 % ВВП (рис. 1) [1, с.19–20].

Рис. 1. Динаміка рівня тіньової економіки, розрахованого за різними методами, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: розрахунки Мінекономрозвитку, метод «сукупного попиту-сукупної пропозиції» – розрахунки Ю.М. Харазішвілі [2]

Динаміка рівня тінізації економіки в Україні відображає реакцію суб'єктів господарювання на кризові явища в економіці. При цьому дані, отримані різними методами розрахунку рівня тіньової економіки, чітко відтворюють поведінку окремих агентів у різних сферах національної економіки на різних етапах економічного циклу. За останніми розрахунками Мінекономрозвитку у I кварталі 2012 року два методи оцінювання рівня тіньової економіки з чотирьох, які використовуються на офіційному рівні, показали зростання масштабів тіньової діяльності, один – незмінність рівня тіньової економіки, і лише монетарний метод – показав детінізацію економіки. Переважання сумарного приросту масштабів тінізації за окремими методами вплинуло на зростання інтегрального показника рівня тіньової економіки на 0,4 в.п. (порівняно з I кварталом 2011 року). Але для визначення номінального рівня використовується лише цілий показник, оскільки він є аналітично-розрахунковим (а отже, приблизним), значення якого залишилося незмінним порівняно із оцінками I кварталу 2011 року – 34,0 %.

Таким чином, визнаємо, що рівень тіньової економіки в Україні у I кварталі 2012 року залишився незмінним порівняно із аналогічним періодом минулого року і склав 34,0% від рівня офіційного ВВП. Разом із тим, залишається ряд ризиків щодо зростання тінізації економіки у майбутньому. Вони пов'язані з відновленням рецесійних процесів у країнах Єврозони та збереженням значних фінансових (боргових) проблем на зовнішніх ринках, що у разі їх поширення може спричинити різке сповільнення темпів економічного зростання і в Україні. Також, високими залишаються внутрішні ризики дестабілізації економічної ситуації, серед яких найбільшими є збільшення негативного сальдо поточного рахунку платіжного балансу, зростання девальваційних очікувань та низька кредитна активність [3]. Відтак, зважаючи на негативну тенденцію тінізації національної економіки, яку відображають два методи розрахунку з чотирьох, що використовуються Мінекономрозвитку, у разі реалізації зазначених ризиків, можна очікувати на подальше зростання рівня тіньової економіки.

Аналізуючи динаміку тінізації економіки України слід відмітити адекватне реагування легального сектору на кризові явища 2008–2009 років. Різке зростання рівня тінізації економіки на початку періоду кризового спаду у 2008 р. (з 28,0 % до 34,0 %) пояснюється використанням підприємствами політики мінімізації витрат за рахунок ухилення від сплати податків. У зв'язку з цим розширення обсягів виробництва поза легальною економікою відбувалося, переважно, за рахунок виходу в тінь легально працюючих підприємств, аніж за рахунок розширення діяльності у межах існуючого тіньового сектору економіки. Це підтверджує майже стабільний рівень тінізації, розрахований за електричним методом, – 26,0 – 27,0 % ВВП, тому при збереженні пропорцій виробництва між легальним і нелегальним секторами економіки, частина доданої вартості, утвореної у легальному секторі економіки, масово виводилася у тінь.

Щодо останнього свідчить різке зростання показника тінізації економіки, розрахованого за методом збитковості підприємств (з 24,0 % до 30,0 %). При цьому, зазначені кошти не спрямовувалися на вітчизняний споживчий ринок, про що свідчить незначне збільшення рівня тінізації економіки за методом «витрати населення – роздрібний товарообіг» (з 38,0 % до 40,0 % – засвідчено авторами за даними джерел [3]).

Динаміка рівня тінізації економіки за монетарним методом розрахунку у період спаду не є показовою, оскільки на неї суттєво впливав чинник масового вилучення коштів населенням з банківської системи через недовіру та негативні очікування. Проте, збільшення готівкових коштів у обігу потенційно є передумовою для підвищення рівня тінізації економіки у наступні роки [3, с.21–22]. Відтак, загострення кризових явищ в економіці у 2009 році супроводжувалося подальшим зростанням масштабів тіньової діяльності – з 34,0 % у 2008 році до 39,0 % у 2009 році. При цьому, найвищі темпи зростання рівня тіньової економіки у цей період спостерігалися за електричним методом (з 26,0 % до 35,0 %), що зумовлено наступними чинниками. А саме: а) розширення виробництва підприємствами нелегального сектору; б) нерентабельність певних видів виробничо-господарської діяльності за умов легального сектору та перехід їх у неформальну сферу; в) структурні зміни електроспоживання.

За методом «витрати населення – роздрібний товарооборот» рівень тіньової економіки в Україні за підсумками I кварталу 2012 року після зростання протягом 2011 року на 3 в. п. повернувся на рівень аналогічного періоду попереднього року і склав 44,0 % від офіційного ВВП. Загалом, величина показника тіньової економіки, розрахованого за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот», протягом усіх років аналізованого періоду залишалася найвищою і в останні 5 років перевищувала 40 % від офіційного ВВП (див. рис. 1).

Зростання рівня тінізації національної економіки за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот» із 38,0 % у докризовий 2007 рік до 45,0 % від офіційного ВВП у період депресії 2009 року викликане перевищенням темпів зростання грошових витрат населення на придбання споживчих товарів над темпами зростання обсягів продажу населенню споживчих товарів, що вказує на те, що значна частина коштів домогосподарств була витрачена на придбання товарів та послуг у тіньовому секторі економіки. Разом із цим, на формування високого рівня тіньової економіки за даним методом може також впливати подальше зниження схильності населення до заощаджень (відношення заощаджень до наявних доходів населення скоротилося до 7,8 % у I кварталі 2012 року проти 9,3 % у I кварталі 2011 року та 11,7 % за підсумком 2011 року).

На основі детального аналізу усіх методів оцінки рівня і тенденцій зміни обсягів тіньової економіки встановлено, що найбільш достовірним є метод «витрати населення – роздрібний товарооборот», що підтверджується розрахунками Світового банку та австрійського економіста Ф. Шнайдера, які широко використовуються у міжнародних співставленнях. При цьому виявлено прямий зв'язок між рівнем тінізації економіки України та рівнем її економічної безпеки. Рівень тіньової економіки в 2011 р. в Україні був найвищим у Європі – 59,9 % від офіційного ВВП і відповідав розрахункам зарубіжних експертів щодо масштабів тіньової діяльності в Україні (більше 56 % від обсягу ВВП).

Проаналізувавши вплив тінізації економіки на рівень економічної безпеки держави було виявлено пряму кореляційну залежність між даними показниками. Це дає можливість відносити тінізацію господарської діяльності до числа реальних загроз економічній безпеці України, адже вона негативно позначається на всіх сферах суспільного життя, істотно впливає на обсяги та структуру ВВП, спотворює офіційні дані про реальний стан економіки, спричиняє втрату податкових надходжень, провокує несправедливий та непрозорий розподіл національного доходу в суспільстві.

Література

1. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / Т.А. Тишук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов; за заг. ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 96 с.

2. Харазішвілі, Ю.М. Методичний підхід до оцінювання тіньової зайнятості в Україні / Ю.М. Харазішвілі, Н.М. Дмитренко // Економіка України. – 2010. – № 12. – С. 16–28.

3. Тенденції тіньової економіки в Україні у I кварталі 2012 року // Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/>

УДК 343.37:336.01

*Пугач Олександра Анатоліївна,
аспірант кафедри фінансів і банківської справи,
Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАГРОЗ ФІНАНСОВІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Система забезпечення економічної безпеки держави на засадах ретроспективного аналізу загроз передбачає визначення загроз економічній безпеці держави за її окремими складовими.

Аналіз українського законодавства з національної безпеки дозволяє дійти до висновку, що визначені в основних нормативно-правових актах загрози національній безпеці не систематизовані з позицій її фундаментальної основи – економічної безпеки. Виділені економічні загрози в цілому та лише за двома елементами економічної безпеки держави з дев'яти. Окремі сфери економічної безпеки, зокрема енергетична, в основному законі з національної безпеки взагалі не виділяються, хоча вони мають максимальний рівень впливу на національну безпеку України в умовах, що склалися. До того ж окремо не виділені загрози фінансовій безпеці як основної складової економічної безпеки, які в посткризовий період також мають максимальний рівень впливу та потребують розробки заходів з їх ліквідації. Щоправда, у Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері [3] визначені явища і чинники, тобто джерела загроз, що можуть призвести до створення загроз національній безпеці у фінансовій сфері, які поділені на зовнішні та внутрішні наступним чином:

1) явища і чинники, що провокують виникнення зовнішніх загроз:

- обмеженість доступу до міжнародних фінансових ринків;
- значна залежність від експортно-імпоротної діяльності;
- погіршення стану зовнішньої торгівлі, зростання дефіциту платіжного балансу, зокрема рахунка поточних операцій;

- значна залежність від зовнішніх кредиторів;

- вплив світових фінансових криз на фінансову систему держави.

2) явища і чинники, що провокують виникнення внутрішніх загроз:

- нестабільність та недосконалість правового регулювання у фінансовій сфері;
- нерівномірний розподіл податкового навантаження на суб'єктів господарювання, що зумовлює ухилення від сплати податків та відплив капіталу за кордон;

- відплив капіталу за кордон внаслідок погіршення інвестиційного клімату;

- низький рівень бюджетної дисципліни і незбалансованість бюджетної системи;